

ABBASÎLER DÖNEMİ ERMENİ İSYANLARI (750-886)

Ali İPEK*

ÖZET

Ermeniler ilk fetihlerle İslâm hâkimiyetine girmiş oldular. Bu toplum, kendilerine sağlanan geniş haklara rağmen isyan hareketlerinden geri durmadı. Bu hareketlerin en tutarlı olanları Abbasîler döneminde yaşandı. 771 yılında Dvin, Şirak bölgesi ve Erzurum Ermeni tahribatı ve katliamlarına maruz kaldılar. Her şeye rağmen İslâm hâkimiyetinden çıkmayı göze alan Ermeniler, Bizans ve bazı Kafkas toplumlarının da desteğiyle daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmış ve Buğa el-Kebîr gibi komutanların bölgeye gönderilmelerine neden olmuşlardı. Bu dönem Ermeni isyanlarının bu şekilde ortaya çıkmalarında, Abbasîler'in başından itibaren içinde buldukları sıkıntıların, ilerleyen zamanda zaafa uğramalarının ve bu topluma yeni imkânlar tanınmalarının önemli rolü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abbasîler, Ermeniler, İrminiyye, Kafkas

Giriş

Müslümanların, Ermenilerle ilk münasebetleri, Dört Halife döneminde Suriye, el-Cezîre, Irak ve İrminiyye'de sürdürülen fetih hareketleri zamanına rastlar. Hz. Ebu Bekir döneminde (632-634) Suriye'de meydana gelen ve Müslümanların başarısıyla sonuçlanan Yermük Savaşı'nda (15/634) Georgios komutasındaki bir Ermeni birliği de Bizans saflarında yer almış, hatta bu Ermeni birliğinin savaş meydanından çekilmesi aynen kalıyor. Herakleios ordusunun yenilgiye uğramasında önemli rol oynadığı tahmin edilmektedir.¹ İyaz b. Ganm komutasındaki İslâm ordularının da, el-Cezîre bölgesi fetihleri sırasında (16/637) Ermenilerle karşılaştıklarına kesin gözüyle bakılıyor.² Çünkü

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü.

¹ Fayiz Necîb İskender, *el-Müslimûn ve'l-Bızzantıyyûn ve'l-Ermen fî zav'i Kütâbâtî'l-Müerrih el-Ermenî el-Muâsir Sebâos*, Kahire 1993, s. 26. Ermeni tarihçisi Sebâos'un öne sürdüğü bu bilgi İslâm kaynaklarında tespit edilemedi.

² Belâzurî, Amed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. A. Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut 1987, s. 236 vd.; el-Vakîdî, Muhammed b. Ömer, *Târîhu Fütûh el-Cezîre ve'l-Habur ve Diyaribekir ve'l-Irak*, nşr. Abdülaziz Feyyâz Harfûş, Dımaşk 1996, s. 36 vd.

Ermeniler, daha önce de bu bölge halkları arasında bulunuyorlardı.³ Kâdisiyye Savaşı (15/636), Müslümanların savaş halinde Ermenilerle karşılaşmalarının daha açık bir örneğini ortaya koyar. Çünkü İslâm ordularına İran kapılarını açan bu savaşta, Rustem'in başkomutanlığındaki Sâsânî ordusunda Muşel Mamikonien komutasında üç bin kişilik bir Ermeni birliği de vardı.⁴

İslâm ordularının İrminiyye akınları, Müslümanlarla Ermenilerin tanışmalarını ve ilerleyen zamanda iç içe olmalarını sağladı. Bu akınlarla, İrminiyye'nin merkezi Dvin 6 Ekim 640 tarihinde İslâm hâkimiyetine alındı.⁵ Kûfe ve Suriye ordularının bundan sonra bölgede sürdürdükleri fetih hareketleriyle, İrminiyye'nin diğer merkezleri de Müslümanların eline geçti.⁶

İrminiyye'nin Müslümanlar tarafından fethiyle, Ermeni toplumu için yeni bir dönem başlamış oldu. Bu dönem, bölgede yaşayan diğer halklar gibi, Ermenilerin de refah yılları olmuştur. Ermeni halkına ve idarecilerine, daha önce Bizanslılar yahut Sâsânîler'den görmedikleri imtiyazlar tanındı.⁷ Suriye'den gönderilen ordunun başında bulunan Habib b. Mesleme'nin Dvin halkına yazmış olduğu emân-nâmede yer alan ifadeler, bunun ilk örneğini oluşturur.⁸ Buna göre Ermeniler, altı yıl cizye ve haraç ödemeyecekler, bu sürenin bitiminde ise kendi istekleri ve güçleri nispetinde yıllık ödemedede bulunacaklar, kalelerine Müslümanlar tarafından Kur'an öğretici ve zabıta gönderilmeyecek, ancak on beş bin kişilik bir güçle İrminiyye'nin savunmasında Müslümanların yanında yer alacaklar, fakat bunlar Suriye'ye gönderilmeyeceklerdi.⁹ Ermenilerin can, mal emniyetlerinin sağlanması, din,

³ F. Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 17, 30

⁴ Sebéos, *Histoire D'Heraclius*, Ermenice'den Fransızca'ya çev. F. Macler, Paris 1904, s. 119; Şuşterî, Abbas (Mihrin), *İran-nâme yâ kârnâme-i İraniyân Der Asr-i Sâsâniyân*, Tahran 1342, s. 336

⁵ K. L.Astarcıyan, *Târîhu'l- Ümmeti'l-Ermeniyye*, Musul 1951s. 163; Refik Beg el-Azm, *Kitâbu Eşheri Meşâhiri'l-İslâm fi'l-Hurûbi's-Siyasiyye*, Beyrut 1983, III, 700. Sebéos'un da içinde bulunduğu bir kısım Ermeni tarihçileri İslâm ordularının 639 tarihinden itibaren İrminiyye'ye akınlara başladıklarını ve 6 Ekim 640 yılında Dvin'i fethettiklerini ileri sürmektedirler. Bk. Movses Dasxuransî, *The History of the Caucasian Albanians*, Ermenice'den İngilizce'ye çev. C. L. F. Dowsett, London 1961, s. 207; H. A. Manandian, "Les Invasions Arabes en Ermenie", *Byzantion*, XVIII (1948), Vaduz 1964, s. 165

⁶ Belâzurî, *Fütûh*, s. 282; İbnü'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Buldân*, nşr. M. J. De Goeje, Leiden 1302, s. 288; R. Grousset, *Histoire De L'Arménie*, Paris 1947, s.296; A. Bakıhanov, *Gülistan-ı İrem*, nşr. Abdülkerim Ali-zâde, Bakû 1970, s. 44

⁷ Ohanis İbrahim Adamyân, "Muâviye ve'l-Ermen", *el-Hadis*, yıl: 26, sayı: 2, Halep 1952, s. 118

⁸ Bk. Belâzurî, *Fütûh*, s. 282

⁹ Astarcıyan, a.g.e.s. 164. Bu hususlar İslâm kaynaklarında yer almamaktadır.

ibadet, mabet ve istedikleri gibi yaşamakta hür olmalarının yanında,¹⁰ özellikle cizye ve haraç hususunda kendilerine gösterilen kolaylık, belki çok az bir topluma tanınmıştı.

Ermeniler 653 yılında Doğu Ermenileri Umum Komutanı Theodoros Rştuni öncülüğünde Müslümanlarla anlaşmaya vardılar.¹¹ Çünkü Sâsânîler bu sırada tamamen çökmüş, Bizanslılar ise zayıflamaya yüz tutmuş, Ermeniler için Müslümanların yanında yer almaktan başka çıkar yol kalmamıştı.¹² Bu tarihten sonra, Bizanslıların azamî derecede sıkıştırılmalarına ve kendisine karşı savaş başlatmalarına rağmen Theodoros Rştuni, ölünceye kadar (658) Müslümanlara olan bağlılığından ve emrindeki orduyla İrminiyye'nin savunmasından vazgeçmedi.¹³ Ne var ki Rştuni'nin ölümünden sonra Hamazasp Mamikonien, Müslümanların içinde bulunduğu siyasî sıkıntıyı fırsat bilerek, idaresine verilen yerlerde (Doğu İrminiyye ve Arrân) Bizans hâkimiyetini ilân etti.¹⁴

Emevî halifesi I. Muâviye hilafet makamına geçince (661), İrminiyye ve Kafkaslarda zaafa uğrayan İslâm hâkimiyetini yeniden kurdu.¹⁵ İrminiyye 661-680 yılları arasında bir sükûnet ve gelişme dönemini yaşadı.¹⁶ Ancak bu bölge daha sonra diğer rahatsızlıklarla birlikte, Ermeni isyanlarına da sahne oldu. İslâm orduları bu Ermeni ayaklanmalarını bastırmakta zaman zaman güç durumda kalmış ve önemli kayıplar vermişlerdi.¹⁷ Halife Abdümelik (685-705) tarafından İrminiyye valiliğine atanan Muhammed b. Mervan, 696 ve 703 yıllarında düzenlediği seferlerle Ermeni isyanlarını güçlkle bastırabilmişti.¹⁸

¹⁰ Bk. Barthold, W.-F. Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1957, s. 158

¹¹ Barış şartları için bk. Sebéos, s. 131; J. Laurant, *L'Arménie Entre Byzance Et L'İslam*, Paris 1919, s. 33

¹² Astarcıyan, a.g.e. s. 164

¹³ Bek. Gévond, *Histoire Des Guerres Et Des Conquetes Des Arabes Armenie*, Ermenice'den Fransızca. çev. Garabed V. Chahnazarian, Paris 1856, s. 5-6; Grousset, s. 300; Adamyân, a.g.m. s. 121; H. Pasdermacıyan, *Târîh-i Ermenistan*, Farsça. çev. Muhammed Kadî, (y.y) 1369, s. 152

¹⁴ Gévond, a.g.e. s. 14; Grousset, a.g.e. s. 305; Fayız Necîb İskender, *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye li Bilâd'l-Kürç*, İskenderiyye 1988, s. 65

¹⁵ Gévond, a.g.e. s. 12-13; F. Necîb, *el-Fütûhât*, s. 67

¹⁶ Bk. Belâzurî, *Fütûh*, s. 288; Yakut el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1955, V, 286; Adamyân, a.g.m. s. 123

¹⁷ Bk. İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut 1986, VI, 402

¹⁸ İbn A'sem, a.g.e. VI, 403; Gévond, a.g.e. s. 19; Astarcıyan, a.g.e.s. 165

Emevî-Abbasî Mücadelelerinde Ermeniler

Ermeniler, Emevîlerden büyük bir yakınlık görmüş ve her türlü haklara sahip olmuşlardı.¹⁹ Bilhassa Emevîlerin son zamanlarında Kafkaslarda cereyan eden bazı olaylar, Ermenileri daha sıkı bir şekilde Emevîlere yaklaştırdı.

Güney Kafkaslarda İslâmî dönemin başından beri var olan Hazar rahatsızlığı, II. Yezid b. Abdülmelik döneminde (720-724) iyice kendini hissettirdi. Bölgeye gönderilen İslâm orduları da Hazarlar karşısında zor durumda kalmış ve önemli kayıplar vermişlerdi.²⁰ Bu arada Hazar baskısına maruz kalan Ermeniler de, Müslümanlara olan ihtiyaçlarını daha iyi anlamışlardı.²¹ Nitekim, Halife Hişam b. Abdülmelik (724-743) tarafından Azerbaycan, İrminiye ve el-Cezîre valiliğine görevlendirilen Mervan b. Muhammed, Hazarları Güney Kafkaslardan çıkarmak suretiyle, bölgede İslâm hâkimiyetini sağlama almış, aynı zamanda Ermenilerin de içinde bulunduğu yerli halkı rahatlatmıştı.²² Bu bakımdan Ermeniler, Mervan b. Muhammed'in Dvin'e girişini (732) coşkuyla karşılamış ve memnuniyetlerini ifade etmişlerdi. Mervan b. Muhammed de, Ermenilerin bu davranışları karşısında onlara sevgi göstermiş ve Aşot Bagratuni'yi (Kör Aşot), İslâm idaresi altında olmak şartıyla, İrminiye hâkimi tayin ederek, Halife adına kendisine Patrik unvanını vermişti.²³ Bunun üzerine Dımaşk'a giderek Halife Hişam'a teşekkür eden Aşot, kendisinden sıcak bir ilgi ve önemli de bir yardım gördü.²⁴ Ermeniler, bundan sonra Hazarlar'a karşı savaşlarda İslâm ordularının yanında yer almışlardı.

¹⁹ Bk. Fayız Necîb İskender, *Ermîniyye Beyne'l-Bızanıyyîn ve'l-Etrâki's-Selâcika fî Musannefi Aristakeês de Lastivert*, İskenderiyye 1983, s. 145; Adamyân, a.g.m, s. 123

²⁰ Halife b. Hayyât, *Târîh*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993, s. 257; İbn A'sem, a.g.e, VII, 258-260; İbnü'l-Estr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut 1982, V, III; Grousset, a.g.e.s. 315; H. Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 25-31; aynı müel. "Hazarlar Arasında Müslümanlığın Yayılması", *VIII. Türk Tarih Kongresi II*, Ankara 1981, s. 855-863

²¹ Sâbir Muhammed Deyâb Hüseyin, *Ermîniyye Mine'l-Fethi'l-İslâmî İle'l-Müstehilli'l-Karni'l-Hâmis el-Hicrî*, Mısır 1978, s. 53

²² Belâzurî, *Fütûh*, 292; Abdülmün'im Mâcid, *et-Târîhu's-Siyâsî li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Mısır 1956, II, 299. Ayrıca bk. Grousset, a.g.e, s. 317

²³ Sâbir, *Ermîniyye*, s. 53; F. Macler, "Armenia", *The Cambridge Medieval History*, Cambridge 1927, IV, 156. Ayrıca bk. Pasdermacıyan, a.g.e, s. 154

²⁴ Sâbir, *Ermîniyye*, s. 54

Mervan b. Muhammed de bu savaşlarda elde edilen ganimetlerin bir bölümünü Ermenilere veriyordu.²⁵

Buna göre Ermeniler, ilk dönemden itibaren Emevîler'le bir yaklaşım içinde bulunmuşlar ve bu idarenin sağladığı imkanlardan istifade etmişlerdi. İslâmî dönemin başında Rştunîler'in öncülüğünde Emevî-Ermeni barışı sağlandı. Bu idarenin son zamanlarında ise aynı durum Ermeni Bagratuniler için söz konusu oldu. Bunun için Bagratuniler, Abbasî hareketine karşı Emevîlerin yanında yer almışlardı.²⁶ Bagratuniler ve bunların yanında yer alan diğer Ermeniler, Emevî idaresinin yıkılmasını istemiyorlardı. Bu Ermeniler, Emevîler'le Abbasîler arasında büyük fark olacağını düşünüyor ve o zamana kadar elde ettikleri imkanları kaybedeceklerinden endişe duyuyorlardı.²⁷

Abbasîler Dönemi İlk Ermeni İsyanları

Emevî-Abbasî mücadelelerinde Bagratuniler'in Mervan b. Muhammed'in yanında yer almış olmaları, hilafeti ele geçiren Abbasîlerin bu aileye, karşı bir tutum içine girmelerine neden oldu.²⁸ İdarelerinin ilk günlerinde Bagratuniler'e sırt çeviren Abbasîler, Ermeni Mamikonien ailesine yaklaşmaya başladılar.²⁹ Esasen Abbasîler böyle bir düşünceyle, Mamikonienler'in güçlenmelerini, Bagratuniler'e ait yerleri almalarını ve böylece iki ailenin birbiriyle mücadele içine girmelerini hedefliyorlardı.³⁰ Fakat Abbasîler'in bu siyasetleri tutmadı. Bu durumun farkına varan Muşel Mamikonien, bazı Ermeni aileleriyle birlik sağlayarak, buldukları her yerde Abbasîler'e karşı isyan hareketi başlattılar. Esasen Ermeniler, belirtilen nedenden hareketle Abbasî idaresine karşı ayaklanma adı altında İslâm hâkimiyetinden çıkmak ve bölgede kendi idarelerini kurmak istiyorlardı.³¹

İrminiye'de ortaya çıkan isyanlar üzerine, ilk Abbasî halifesi Ebu'l-Abbâs es-Seffâh (750-754), kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansur'u Azerbaycan,

²⁵ Astarciyan, a.g.e, s. 166; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 54

²⁶ Bk. Astarciyan, a.g.e, s. 166; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 57

²⁷ F. Necîb, *el-Fütûhât*, s. 82

²⁸ F. Necîb, *Ermîniyye*, s. 19

²⁹ F. Macler, "Armenia", *The Cambridge*, IV, 158; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 9-10

³⁰ Bk. F. Macler, "Armenia", *The Cambridge*, IV, 158; Grousset, a.g.e.s. 321

³¹ Sâbir, *Ermîniyye*, mukaddime, m.

İrminiyye ve el-Cezîre valiliğine atadı.³² Ermeni tarihçisi Astarciyan'ın, Mansur'un Ermenilere karşı şiddet kullandığına dair kaydından,³³ bölgede geniş çapta bir isyan hareketinin olduğu anlaşılıyor. Bu isyanlarda Gürcüler de Ermenilerin yanında yer almış, bunun için hilâfet ordusu karşısında yenilgiye uğrayan Ermeni işhanları, Gürcistan'ın Kartli (doğu Gürcistan) bölgesine sığınmışlardı.³⁴

Buna göre Ermeniler, Yakınçağda olduğu gibi, Abbasîler döneminde de ortaya koydukları isyan hareketlerinde yalnız değillerdi, arkalarında ya Bizanslılar veya başka toplumlar vardı.³⁵

Ebu Ca'fer el-Mansur, İrminiyye'den ayrıldığı zaman (754), Yezid b. Useyd es-Sülemî'yi yerine bırakırken, Taron (merkezi Muş) prensi Sahak Bagratuni'yi de Ermeni orduları komutanlığına getirdi.³⁶ Ne var ki Ermeni isyanları, Yezid b. Useyd'in valiliği döneminde (758-760) yeniden baş gösterdi. Bazı Ermeni tarihçileri bu durumun, vali Yezid'in Ermeniler'e karşı yanlış uygulamalarından ve ağır vergi yükü getirmesinden kaynaklandığını kaydetmiş olsalar da,³⁷ Ermeniler'in, Mansur'un bölgeden ayrılmasını İslâm hâkimiyetinden çıkmak için bir fırsat olarak değerlendirmiş olmaları daha makul görünmektedir.

Halife Ebû Ca'fer el-Mansur döneminde (754-775), Ermeni aileleri arasındaki hâkimiyet mücadeleleri devam etmekle beraber,³⁸ idareye karşı ayaklanmalar da ihmal edilmiş olmadı. Bu sefer Ermeni isyanlarının başını Artavazd Mamikonien çekti. İrminiyye valisi Yezid b. Useyd'in azlinden sonra yerine Hasan b. Kahtabe et-Tâf tayin edilmişti. Bu vali ve bundan sonra atanacak olan Bekr (Bekkâr/Begâr) b. Müslim el-Ukaylî de Ermenileri memnun edememişlerdi. Halbuki İrminiyye'ye gönderilen valiler, İbnü'l-Fakîh'in de

³² İbnü'l-Esîr, V, 445; Astarciyan, a.g.e, s. 166; ed-Dürî, Abdülaziz, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-Evvel*, Beyrut 1988, s. 55

³³ *Târîhu'l-Ümmeti'l-Ermeniyye*, s. 166

³⁴ F. Necîb, *el-Fütûhât*, s. 82

³⁵ Sâbir, *Ermîniyye*, mukaddime, m.

³⁶ Astarciyan, a.g.e, s. 166; Zambaur, Edward Von, *Mu'cemu'l-Ensâb ve'l-Usretu'l-Hâkime fi'târîhi'l-İslâmî*, Arapça. çev. Zeki M. Hasan-Hasan Ahmed Mahmud, Kahire 1951, II, 273; Grousset, s. 321

³⁷ Astarciyan, a.g.e, s. 166; Pasdermaciyan, a.g.e, s. 154. Ayrıca bk. H. Dursun Yıldız, Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedâmı Sac Oğulları, *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, Sayı: 9, İstanbul 1978, s. 118; M.F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, notlar ve yayına hazırlayan E. Merçil, Ankara 2003, s.219, dipnot: 154

³⁸ Bk. Grousset, a.g.e, s. 322-323

belirttiği gibi, Ermenileri memnun edecek kolaylıkları sağlamak yönünde gayret göstermişlerdi.³⁹ Halife Mehdi Billah dönemi (775-785) İrminiyye valiliğinde bulunan Yezid b. Mezved eş-Şeybanî, İrminiyye'nin Hazarlara karşı savunması ve Ermenilerin bir zarara uğramamaları noktasında az gayret göstermemişti (779). Fakat Yezid, yine de Ermenilerce istenmeyen vali olmuş ve Halife tarafından bu görevden alınmıştı. Halife Mu'tasım'ın (833-842) İrminiyye valisi Hasan b. Ali el-Bâdgîsî de, özellikle Ermeni Patriklere karşı olumlu ve ılımlı yaklaşım içinde olmuş, yumuşak bir idare tarzı sergilemişti. Ancak Ermeniler, bu valiye karşı da ayaklanmışlardı.⁴⁰ Şu halde Ermeniler, kendilerine sağlanan imkânları âdeta görmüyorlardı ve her fırsatta İslâm hâkimiyetinden çıkmanın yollarını arıyorlardı. Bilhassa Ermeni zenginleri ve ileri gelenleri, İslâm hâkimiyetini kabullenemiyorlardı.⁴¹ Bu bakımdan Ermeniler'e isyan çağrısında bulunan Artavazt Mamikonien, Dvin'den hareketle Şirak bölgesinde bulunan Kumayir kasabasına gelerek, burada görevli Müslüman vergi memurunu katletti. Artavazt, devlet hazinesi ile birlikte, bölgede diğer mal varlıklarını da yağmalayarak, Gürcistan'a kaçtı (771).⁴²

Muşel Mamikonien, bu dönem Artavazt'ın başlatmış olduğu Ermeni isyanlarına bir ikincisini ekledi. Daha önce Gürcistan ve İrminiyye hâkimi olan Muşel 752 yılında Bizans İmparatoruna sığınmış, Ermeni hareketlerinin yeniden başlaması üzerine memleketine dönmüştü (771).⁴³ Abbasî ordularına karşı Bagrevand⁴⁴ bölgesinde savaşa girişen Muşel, Bagaran ve Kars civarında iki önemli başarı elde etti.⁴⁵ Muşel'in bu başarısı, bütün Kafkas toplumlarına üstün gelme, Dvin ve Erzurum'u istilâ etmeye de imkan sağladı. Bunu müteakip gerek Artavazt ve gerekse Muşel'in diğer Ermeni işhanlarıyla ittifak kurmaları sonucu, İrminiyye'de bulunan Müslüman görevliler birer birer katledildiler.⁴⁶

³⁹ Astarciyan, a.g.e, s. 166; İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 294. Bazı şahsî tasarruflarda bulunan ve yanlış uygulama içine giren valiler, bunun dışında mütalaa edilmelidir.

⁴⁰ Bk. İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 294; Sabir, *Ermîniyye*, s. 91-94

⁴¹ F. Necîb, *Ermîniyye*, s. 20

⁴² Gévond, a.g.e, s. 133; Astarciyan a.g.e, s. 166; Grousset, a.g.e, s. 324

⁴³ F. Necîb, *el-Fütûhât*, s. 83; Astarciyan, a.g.e, s. 166

⁴⁴ Bagrevand: merkezi Eleşkirt, Bagavan (Üç-kilise), Apahunik(merkezi Malazgirt), ve Hark (Bulanık) reyonu boyunca Taron'a (Muş) kadar uzanan bölge. Bk. H.A. Manandian, *The Trade And Cities of Armenia in Relation To Ancien World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon 1965, s. 93, 96, 103; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. F. İşıltan, İstanbul 1970, s. 150, 153

⁴⁵ Gévond, a.g.e, s. 135; Grousset, a.g.e, s. 325; F. Necîb, *el-Fütûhât*, s. 83

⁴⁶ Bk. Gévond, a.g.e, s. 135; Astarciyan, a.g.e, s. 166; Grousset, a.g.e, s. 325

Bunun yanında bu dönem İslâm hâkimiyetinde bulunan Erzurum'un Ermeniler tarafından muhasarası ve istilâya uğraması, bunun üzerine hilâfet ordularının buraya gönderilmesine bakılırsa,⁴⁷ şehirdeki Müslüman halkın büyük çapta Ermeni kıyımına maruz kaldığı söylenebilir. Nitekim bu durum, 640'tan beri Müslümanların elinde bulunan Dvin kalesindeki Müslümanlar için de söz konusudur.⁴⁸

Ermeniler, ortaya koydukları bu isyan hareketlerinde de yalnız değillerdi, yine Bizanslılardan yardım görmüşlerdi.⁴⁹ Nitekim Ermeniler, Bizanslıların askerî yardımlarını geri çekmeleri sonucu, isyan hareketlerinde başarısızlığa uğradılar.⁵⁰ Öbür yandan Ermenilerin, 772 yılında meydana gelen Erciş ve Bagrevand savaşlarında, İslâm ordularının karşısında yenilgiye uğramaları ve Simbat Bagratuni, Sahak Bagratuni, Muşel Mamikonien gibi asî Ermeni öncüleri başta olmak üzere önemli kayıp vermeleriyle, Ermeni isyanları şimdilik son bulmuş oldu.⁵¹

Harun er-Reşîd'in Ermeni Yanılgısı

Abbasîler, IX. asrın başlarında değişen şartlar, oluşan yeni siyasî düşünceler muvacehesinde, İrminiyye'nin Bizanslılardan gelebilecek istilâlara karşı bir kale durumunda olduğunun farkına varmışlardı. Çünkü İrminiyye, İslâm Hilâfeti ile Bizans İmparatorluğu arasında stratejik bir öneme sahipti. Bu bölgenin Bizanslıların eline geçmesi, hilâfet için büyük bir tehlike arz etmiş olacaktı.⁵² Bunun yanında yine bölgenin coğrafî konumu ve iktisadî durumu, burada bulunan Müslüman idarecilere yahut İslâm hâkimiyetindeki gayri Müslimlere bağımsızlık hareketi için âdeta davetiye çıkarıyordu. Nitekim Harun er-Reşîd döneminde (786-809), İrminiyye'de bulunan geniş toprak sahibi Arap

⁴⁷ Astarciyan, a.g.e, s. 167. Hasan el-Kahtabe, Muşel'e karşı mücadele verdiği zaman, Halife Mansur'un gönderdiği yardımcı kuvvetlerin başında Âmir b. İsmâil bulunuyordu. Bk. İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 294

⁴⁸ Bk. İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 394; F. Necîb İskender, *el-Hayât el-İktisâdiyye fi Ermîniyye İbâne'l-Fethi'l-İslâmî*, İskenderiyye 1988, s. 53, dipnot, 333

⁴⁹ Bk. Sâbir, *Ermîniyye*, s. 184; F. Kırzioğlu, "Selçuklulardan Önce Armenia'ya/Yukarı-Eller'e Hâkim Olanlar (M.Ö.IV Bin-M.S. 1064)", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir 1983, s. 190

⁵⁰ F. Necîb, *el-Fütühât*, s. 83; Ziya M. Bunyadov, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, Bakû 1987, s. 199

⁵¹ F. Necîb, *el-Fütühât*, s. 83. Erciş ve Bagrevand savaşlarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Gévond, a.g.e, s. 140-142; Grousset, a.g.e, s. 327 vd.; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 78-80; F. Kırzioğlu, a.g.m, s. 190

⁵² Bk. F. Necîb, *Ermîniyye*, s. 20

ve İranlı ümera, bu bölgeyi Abbasî halifeliğinden ayırarak, kendilerine tabi bir Emirlik durumuna getirme girişiminde bulunmuşlardı.⁵³ Bu durum karşısında Harun er-Reşîd, öncelikle bu düşüncede olan rakipleri karşı karşıya getirmek suretiyle, her ikisini de zaafa uğratmak siyasetini ortaya koydu. Öbür yandan Halife, Dvin'deki Müslüman valiye itaat etmesi ve yıllık vergilerini ödemesi şartıyla, Bagratuni ailesinden Aşot Misaker'e İrminiyye Emiri unvanını vermek suretiyle, bölgede hilâfet aleyhine olan gelişmelerin önüne geçme zarureti duydular (806). Harun er-Reşîd, İrminiyye'nin hassasiyeti ve önemini de göz önünde bulundurarak, Aşot'un küçük kardeşi Abas'ı da İrminiyye orduları başkomutanlığına getirdi.⁵⁴

Halife Harun, Aşot Msaker'e İrminiyye Emiri unvanını vermekle, bu sırada gelişme gösteren Ardruni Ermenilerinin ilerlemelerine engel olmayı da hedefliyordu. Çünkü Halife, Ardruni Ermenilerinin Vaspurakan (merkezi Van) bölgesinde hâkimiyet kurmaları ve güney-doğu İrminiyye'yi de ele geçirmelerinden dolayı rahatsızlık duyuyor, Bagratunileri desteklemekle de iki Ermeni ailesi arasında denge kurmayı planlıyordu. Ayrıca Ermenilerin, Bizans ülkesine göçmelerini önlemek de, Aşot Msaker'e İrminiyye Emirliği verilmesinin nedenleri arasında yer alıyordu. Çünkü daha önce Ermenilerden büyük bir grup, liderlerinin öncülüğünde Bizans'a göçmüşlerdi.⁵⁵

Harun er-Reşîd, İrminiyye'nin idaresiyle ilgili bütün bu icraatlarında, aslında kendi idareciliğine yakışır, ileri görüşlülüğünü ve tecrübesini yansıtır bir siyaset sergilemek istemişti. Ermeniler de bu idareden memnun kalmışlardı. Bunun için bazı Ermeni tarihçileri, Harun er-Reşîd'in bu olgun siyasetini yumuşak bir idare tarzı olarak değerlendirerek, bu dönem hilâfete karşı memnuniyetsizliğin kalmadığını, isyanların azaldığını, İrminiyye halkının da refah ve sükûnet içinde yaşadığını kaydetmişlerdir.⁵⁶ Fakat Harun er-Reşîd,

⁵³ Aynı yer; Sâbir, *Ermîniyye*, 97, 101

⁵⁴ F. Macler, "Armenia", *The Cambridge*, IV, 158-159; F. Necîb, *Ermîniyye*, s. 20. Aşot Msaker, Ermenilerin Bagrevand yenilgisinden sonra (772) Şirak bölgesine gelmiş ve Arpaçayı'nın sağında yer alan Bagaran'da (yeni adı Killitaş) yerleşmişti. Aşot'un, kendisine verilen unvan ve tanınan haklar karşılığında İslâm devletine önemli miktarda vergi ödediği anlaşılıyor. Aşot, devlet hazinesine bir milyon dirhem para, beşyüz tomar kumaş, ayrıca ganimetlerin beşte biri vs. gibi ödemelerde bulunuyordu. Bk. Sâbir, *Ermîniyye*, s.96, 100

⁵⁵ F. Necîb, *Ermîniyye*, s. 21; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 93

⁵⁶ Astarciyan, a.g.e, s. 169 Pasdermaciyan, a.g.e, s. 154; H. F. B. Lynch, *Armenia Travels and Studies*, Beyrut 1969, I, 335

Bagraturi Aşot'a Emir unvanını vermekle gelecek açısından siyasî bir yanlışa ve Ermenilerle ilgili bir yanlışa da düşmüş oldu. Belki de Halife, bu icraatıyla İrminiyye'de yeni bir Ermeni hâkimiyetine zemin hazırladığının, bundan sonra güçlenerek devam edecek olan Bagraturi idaresinin temellerini attığının farkında bile değildi.⁵⁷ Nitekim Harun er-Reşîd'in Ermenilere aralamış olduğu bu kapı, bundan sonra ardına kadar açılacak ve bu toplum, varlığını daha çok hissettirmiş olacaktır.

İslâm dünyası, Harun er-Reşîd'ten sonra yeniden iç kargaşaya sürüklendi. Emin'le Me'mûn arasındaki mücadele ve Abbasî devletinde fetret dönemi diyebileceğimiz 818-835 yılları arasındaki olaylar, bağımsızlık yahut ayaklanma hareketlerine hız kazandırdı. Bu durumdan yararlanan Aşot Msaker ve kardeşi Şapuh, 820'de bin kişilik bir orduyla Dvin'e gelerek, İrminiyye valisi Abdullah (Abdümelik) el-Kaysî'yi öldürmüş ve ordusunu da dağıtmışlardı.⁵⁸

Ermeniler, İslâm dünyasının içinde bulunduğu bu kargaşalardan istifade ederek güçlenmiş ve varlıklarını iyice hissettirmeye başlamışlardı. Bu toplum, daha önce alışkın oldukları bir kısım bahanelerle yeniden isyan hareketine başvurdu (849).⁵⁹ Bu sırada Aşot'un oğlu Bagarat öncülüğünde ayaklanan Ermeni Patrikleri, İslâm hâkimiyetinden ayrılmayı planlıyorlardı. Bunlar üzerine yürüyen İrminiyye Emiri Yusuf b. Muhammed, kendisine teslim olan Bagarat ve oğlunu Bağdat'a gönderdiği için, Taron'da Ermeniler tarafından muhasara altına alınarak, yanında bulunan birçok Müslüman'la birlikte katledildi. Bunun üzerine Halife Mutevekkil (847-861), Türk komutanlarından Buğa el-Kebîr'i bu isyanı bastırmakla görevlendirdi (852).⁶⁰ Bununla beraber Bagraturi ailesi güçlenmeye devam etmiş ve önemli bir nüfuza sahip olmuştu. Bunun için Abbasîler, kendi iç mücadelelerini ve ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmakta bile çoğu zaman Ermeni Bagraturuniler'in yardımına başvuruyorlardı. Ermeniler, böyle bir yaklaşım sonucu ve özellikle Mutevekkil'in hilâfet tahtına çıkışından sonra (847) meydana gelen karışıklıkları da kendi çıkarları yönünde

⁵⁷ F. Necîb, *Ermîniyye*, s. 21; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 98

⁵⁸ Şakir Mustafa, *Mevsuatu Düvelî'l-Âlem el-İslâmî*, Beyrut 1993, I, 494; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 85

⁵⁹ Astarciyan, a.g.e, s. 169

⁶⁰ V. Minorsky, *A History of Sharvan And Darband*, Cambridge 1958, Arapça metin s. 3; Şakir Mustafa, *Mevsuat*, I, 495; Muhammed es-Seyyid *el-Vekil, el-Asru'z-Zehabi li'd-Devleti'l-Abbasiyye*, Beyrut 1998, s. 535; Abdülaziz Muhammed el-Lemyelim, *Nüfûzu'l-Etrak fi'l-Hilafeti'l-Abbasiyye ve Eseruhu fi Kıyami Medineti Samarrâ*, Beyrut 1991, I, 485; H. Dursun Yıldız, a.g.m., *(TED)*, s. 118

kullanarak, Abbasî hâkimiyetinden çıkma fırsatını yakalamış oldular. Nitekim Halife Mutevekkil'in 3 Şevval 247(10 Ocak 861)'de öldürülmesinden sonraki olaylar da, Ermenilerin bağımsızlık yönündeki girişimlerine yardımcı oldu. Abbasî Hilâfeti, içteki bu karışıklıklardan dolayı Ermenilerle iyi ilişkiler kurma ve onları idareye yaklaştırma siyasetini yürütmek zaruretini duydu.⁶¹ Bu bakımdan Abbasî Halifesi, daha önce Bağdat ve Samarrâ'da tutuklu bulunan Ermeni işhanlarını serbest bıraktı. Memleketlerine dönen bu Ermeniler, daha önce kabul etmiş gördükleri İslâm dininden geri döndüler.⁶² Bu sırada İslâm ordularının Bizanslılar'a karşı verdikleri savaşların Bizanslılar'ın lehinde cereyan etmesi, bu Ermeni liderlerini cesaretlendirmiş, Abbasî Hilâfetine karşı isyan bayrağını açmakta gecikmemişler ve bazı başarılar elde etmişlerdi.⁶³

Ermenilere Krallık Yolunun Açılması

Abbasî devletinin içinde bulunduğu şartlar IX. asrın ikinci yarısında da pek iç açıcı değildi. Hanedanlar arasındaki mücadeleler, Hilâfet sınırlarının hemen her köşesinde ortaya çıkan ayaklanma hareketleri sürüp gidiyordu.⁶⁴ Bu durumdan en çok istifade eden de yine Ermeniler oldu.

Abbasî Halifeliliğinin ayakta kalma mücadelesi verdiği böyle bir durum karşısında Bagratlı Büyük Aşot I. (855-890), Hilâfetin yardımına güvenerek, İrminiyye'de idareyi tek elde toplamak gibi güçlü bir siyasetle ortaya çıktı. Aşot, Ermeni liderlerini kendisine itaat ettirmek ve sahip oldukları toprakları ele geçirmekle işe başladı. Bagratlı Prens, bu yöndeki siyasetini, düşmanı olan Malazgirt emiri Grigor Derenik'i buna karşı açtığı savaşta öldürmesini müteakip, güney İrminiyye'de hâkimiyet kurmakla gerçekleştirmiş oldu.⁶⁵

Aşot, Ermeniye'de birliği sağlama, tek hâkim durumuna gelmenin bir yolunu da, görünürde Abbasî halifeliliğinin yanında yer alarak, hilâfete karşı çıkan Müslüman emirleri bölgeden uzaklaştırmakta görüyordu. Böylece Aşot için önemli bir fırsat çıkmıştı, vakit geçirmeden bunu değerlendirmesi

⁶¹ F. Necîb, *Ermîniyye*, s. 22

⁶² Aynı yer

⁶³ Aynı yer

⁶⁴ Bk. aynı yer

⁶⁵ Aynı yer. Ayrıca bk. Pasdermaciyan, a.g.e, s. 182-183. Bu dönem Malazgirt Emirligi Ahlat, Bargiri (Muradiye) ve Erciş kalelerini ihtiva ediyordu. Bk. Honigmann, a.g.e, s. 146

gerekiyordu. Esasen doğrudan hilâfete karşı çıkmayı sakıncalı gören Aşot, böylesi bir bahane ile Abbasî devletini Ermeni oyununa getirmiş olacak ve bölgede bağımsızlığını ilân edecekti.

862 yılına kadar Müslümanların emrinde Ermeni orduları komutanı olarak görev yapan Aşot, planlı gidişatıyla bir yandan bütün tebaanın sevgisini kazanmış, öbür yandan görünürde hilâfetten yana tavırla da Halifenin beğenisini toplamıştı. Bunun üzerine o sırada İrminiye valiliğinde bulunan Ali b. Yahya, Halife'nin emriyle Aşot'u bütün Ermeni işhanlarının başı tayin ederek, ona "İşhanlar İşhanı" unvanını verdi.⁶⁶

Aşot, uzun süren saltanatı zamanında İslâm devletiyle uyumlu çalışmış, vergilerini vaktinde ödemiş ve iç kargaşaya meydan vermemişti. Ayrıca bu şahsın, bölgede hızlı bir yayılma ve gelişme göstermesi büyük bir yankı uyandırdı. Bunun üzerine Hilâfet, Aşot'un Bizans ağına düşebileceği endişesini taşımaya başladı. Halife Mu'temid (870-892), bu endişeyi ortadan kaldırmak ve Aşot'un idarenin yanındaki yerini sağlama almak için, 885'te kendisine taç, hil'at ve kıymetli hediyeler göndererek, görkemli bir törenle taçlandırdı.⁶⁷

Aşot'un Halife tarafından kral unvanıyla taçlandırılmış olması, Ermeni birliğinin sağlanması yolunda atılmış önemli bir adımdı. Ermeniler dört yüz yılı aşkın bir zamandır hayal ettikleri ama bir türlü ulaşamadıkları İrminiye'nin birliği ve başında bir Ermeni prensinin bulunması arzularına Büyük Aşot'la kavuşmuş oldular.⁶⁸ Aslında Halifenin bu icraatındaki maksadı, Bizans İmparatorluğu sınırında önemli bir bölge olan İrminiye'yi hilâfete yaklaştırmak ve Bizans sarayının Ermeni liderleri üzerindeki etkisinin önüne geçmekti.⁶⁹ Ancak bu dönem İrminiye ile sıkı bir münasebet içinde bulunan Bizans İmparatoru I. Basileios (867-886), Aşot'a aynı payeyi vermek ve taç göndermekle, Hilâfet siyasetinin gerçekleşmesine imkan tanımadı.⁷⁰ Zaten Aşot

⁶⁶ Pasdermaciyan, a.g.e, s. 181; Şakir Mustafa, *Mevsuât*, I, 495; H. Yıldız, a.g.m., (TED), s. 118. Aşot'a bu unvanın Halife Mütevekkil, Müstaîn ve Mu'temid tarafından verildiği hususunda kaynak ve araştırmalarda farklı görüşler varsa da bunun, Müstaîn olabileceği daha uygun görünür.

⁶⁷ Fridtjof Nansen, *Armenia And The Near East*, London 1928, s. 261; Streck, "İrminiye", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, IV, s. 319; F. Macler, "Armenia", *The Cambridge*, IV, s. 158-159; F. Necib, *Erminiye*, s. 23, 152, dipnot: 74; Pasdermaciyan, s. 182; F. Kırzioğlu, a.g.m.s. 192

⁶⁸ F. Necib, *Erminiye*, s. 24; K. Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 21

⁶⁹ Bunyadov, *Azerbaycan*, s. 199

⁷⁰ Bk. F. Necib, *Erminiye*, s. 24; Streck, "İrminiye", *İA*, IV, s. 319; Nansen, *Armenia*, s. 261; Pasdermaciyan, a.g.e, s. 182

da, Bizans'la Hilâfet arasında denge kurmak, hatta İmparator'dan destek almak suretiyle, komşu Müslüman idarecilere ve hâkimiyetini tanımayan Ermeni gruplarına karşı mücadele vermek düşüncesinde idi.⁷¹ Bu bakımdan Aşot, Bizans'a elçi göndermesini müteakip aldığı olumlu cevap üzerine İstanbul'a giderek, İmparator VI. Leon'la (886-912) siyasî ve ticarî bir anlaşma imzalamıştı.⁷²

Bu dönem İrminiye birliğinin sağlanmasında Bagratuni ailesinden Büyük Aşot'un girişimlerinin yanı sıra, Halife'nin de önemli etkisi oldu. Aşot, İrminiye'nin birliği yönünde diğer Ermeni ailelerine karşı başlattığı mücadelelerdeki cesareti Hilâfetten alıyordu. Nitekim Hilâfet, Arzruni ailesine aynı imkânı tanımamış, bilakis bu yönde giriştiği bazı teşebbüslerin de önüne geçmişti.⁷³ Halife, Abbasî devletinin içinde bulunduğu sıkıntılardan dolayı, İrminiye'nin idaresini Ermeni ailelerinden birinin uhdesine verme zarureti duymuş ve bunlar arasında Bagratunileri bu iş için daha liyakatlı görmüştü.⁷⁴ Böylece 886 yılında İrminiye birliği sağlanmış ve Ermeni İşhanlarının ittifakla lider olarak gösterdikleri Büyük Aşot, Halife'den aldığı Kral unvanıyla bu birliğin başına geçmişti. Böylece İrminiye iki asra yakın bir zaman Bagratuni ailesi tarafından idare edildi.⁷⁵ Ancak bu durum, İrminiye'nin Abbasî hâkimiyetinden kopması demek değildi. İrminiye krallığı,

Dvin'de bulunan Müslüman Emire bağlı olarak yıllık vergisini ödemek suretiyle varlığını sürdürecekti.⁷⁶ Bununla beraber Ermeniler, bölgede İslâm hâkimiyetine son verme düşüncelerinden hiç bir zaman vazgeçmiş değillerdi. Ermeniler'in Bizanslılarla ittifak kurmaları ya da İmparatorluğun bu topluma yaklaşmasının temelinde de bu düşünce vardı. O bakımdan bundan sonra da bölgede Ermeni isyanlarının ardı arkası kesilmedi.⁷⁷

⁷¹ F. Necib, *Erminiye*, s. 24

⁷² F. Macler, "Armenia", *The Cambridge*, IV, s. 159; Pasdermaciyan, a.g.e, s. 183; Bunyadov, *Azerbaycan*, s. 199. Bu dönem Bizans-Ermeni yaklaşımında, İmparatorluk tahtında ermeni asıllı I. Basileios ve VI. Leon'un bulunmasının önemli rolü olduğu anlaşılıyor. Bk. Nansen, *Armenia*, s. 261; F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s. 266

⁷³ F. Necib, *Erminiye*, s. 22

⁷⁴ Astarciyan, a.g.e, s. 169; F. Necib, *Erminiye*, s. 22

⁷⁵ F. Necib, *Erminiye*, s. 23-24; Nansen, *Armenia*, s. 261; K. Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 21

⁷⁶ Nansen, *Armenia*, s. 261; Streck, "İrminiye", *İA*, IV, s. 319; Pasdermaciyan, a.g.e, s. 182

⁷⁷ Bk. F. Necib, *Erminiye*, s. 23

Sonuç

Hasılı, İrminiyye'nin merkezi Dvin'in 640 yılında Müslümanlar tarafından fethiyle, bölgede İslâm hâkimiyeti başlamış oldu. Ermeni tarihinde bir dönüm noktası olan bu yeni dönem, Ermenilere her türlü hakkı, sükûneti ve gelişmişliği sağladı. Ermeniler o zamana kadar ulaşamadıkları haklara bu dönemde kavuştular. Can, mal emniyetleri sağlandı. Din, ibadet, mabet hürriyeti verildi ve istedikleri gibi yaşama serbestiyeti getirildi.⁷⁸ Yani İslâm hâkimiyeti Ermenilere sıkıntıyı değil, refahı ve huzuru yaşattı. İrminiyye mamur duruma getirildi. Kaleler onarıldı, şehirler geliştirildi, askerî ve ticarî yollar daha emniyetli ve kullanılır oldu.⁷⁹

Ne var ki bütün bunlar âdeta Ermenileri memnun etmemişti. Bu toplum, her fırsatta İslâm hâkimiyetine karşı isyan etmekten geri durmadı. Üstelik bu isyanlar genelde, herhangi bir haksızlığa uğramaktan da kaynaklanmıyordu. İlgincidir, Ermeniler, Bizans ve Sâsânî hâkimiyetlerinde uğradıkları her türlü haksızlığa ve adaletsizliğe rağmen,⁸⁰ belki İslâmî dönem kadar isyan hareketlerine girişmemişlerdi.

Abbasîler döneminde İslâm devletinin zaafa uğraması, Ermeni ayaklanmalarına hız kazandırdı. Bu sırada bir kısım Müslüman idareciler Ermeni kıyımına uğradılar.

Ermeniler, bu isyan hareketlerinde yalnız değillerdi. İrminiyye'nin İslâm hâkimiyetine alınmasını müteakip ortaya çıkan Ermeni ayaklanmalarının arkasında, başta Bizanslılar ve bunlara destek veren toplumlar vardı. Aslında Ermeniler, başından beri İslâm hâkimiyetinden bir sıkıntı görmemiş, bilakis birçok da menfaat elde etmişlerdi. Fakat, İslâm hâkimiyetinin zaafa uğraması Ermenileri, her türlü baskılarına rağmen, idarelerine alışkın oldukları ve kendilerince hâlâ güçlü gördükleri Bizanslıların yanında yer almalarına neden oldu. Böylece bölgede İslâm hâkimiyetini kabullenemeyen Bizans İmparatorluğu ve yandaşları da kendi çıkarlarını elde etmiş oluyorlardı.

ABSTRACT

PERIOD OF ABBASIDS ARMANIAN REBELLIONS (750-886)

Armenians began to be ruled over by the Muslim powers with the early conquests. This nation continually rebelled against the Muslim authority despite the extensive rights they enjoyed. The most effective insurrections took place in Abbasids era in 771, the people of Dvin, Şirak and Erzurum suffered from Armenian depredations and massacres. Despite everything the Armenians, desined to get rid of the Muslim s with the supports of Byzantine and some Caucasian nations, gained power and some important commanders such as Buga al-Kabir were sent to the region. The major reasons of the success of Armenian insurrections were depended on the social poroblems prevailing in Abbasids era.

Key Words: Abbasids, Armenia, Caucasia, Bagratids

⁷⁸ Pasdermaciyan, a.g.e, s. 152

⁷⁹ Bu hususlarla ilgili geniş bilgi için bk. Belâzurî, *Fütûh*, s. 461; İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 284; Yakut, *Mu'cem*, V, s. 371; Sâbir, *Ermîniyye*, 91-94

⁸⁰ Bk. Manandian, *The Trade*, s. 68; Pasdermaciyan, a.g.e, s. 157